

Din Öğretiminde Kavram Haritası Kullanımı*

ADEM KORUKCU
DR., HİTİT Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

abstract

According to fact that every knowledge can be taught; it is also possible to teach religious knowledge. However, in the instruction of that sort of knowledge there are some differentiations because of its internal special features. In the base of that differentiation lies the fact that religious concepts are in abstract forms in general and there is much large accumulation in that area. Firstly that knowledge masses should be presented to student in organized forms and teachers should transform abstract concepts into concrete in the instruction of that sort of knowledge. This provides meaningful learning. One of the techniques that can be used in this area is concept mapping. The concept maps are diagrams that are useful in showing meaningful relations in the form of propositions among concepts. The distinct feature of concept maps from other graphical organizers is that the features of relation are being written on the line between concepts.

key words

Learning, instruction, meaningful learning, religion, religious education, concept, concept map.

1. Giriş

Din gibi soyut forma sahip olan bir alanda, eğitim-öğretimi anlamlı ve kalıcı kılabilmenin yollarını bulmak, din eğitimi bilimiyle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılara görevidir. Bu çerçevede eğitim bilimlerine dair gelişmelere paralel olarak, din eğitimi çalışmalarında yeni metotların hayata geçirilmesi zorunlu hale gelmektedir.

Din olgusunun bireysel ve toplumsal boyutları göz önüne alındığında, dinin güncel bir tarzda ele alınıp değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Dinî bilginin günün değişen koşullarına uygun tarzda düzenlenmesi ve öğretime elverişli hale getirilmesi önemli görünmektedir.¹

1 Abdurrahman Dodurgalı, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İletişim Problemleri ve Bazı Teklifler", *Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri*, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı Yayınları, Kayseri 1998, s. 14.

Öğrenme nitelik ve düzeyi, öğretmen ve öğrencinin uyguladıkları öğretme-öğrenme stratejileri ve öğretmenin bilgiyi sunmadaki başarısı ile bu iki kaynak arasındaki uyum derecesine bağlıdır. Öğretimde öne çıkan duyarlılıkların başında, “daha etkili bir şekilde nasıl öğretileceği” sorunu yer almaktadır. Ders içeriklerinin nasıl öğretileceği sorununa derslerin içeriğinin ne olacağı sorunundan daha fazla enerji harcanmaktadır.² Dolayısıyla din öğretiminin başarıya ulaştıracak olan en önemli unsurlardan biri, öğretim materyallerinin eğitim-öğretimdeki yerinin ve öneminin, öğretim materyali hazırlamadaki tasarım ilkelerinin ve öğretim materyallerinin seçiminin bilinmesi; bu materyallerin din öğretiminde nasıl kullanılacağına farkında olunmasıdır.³

2. Kavram Öğretme ve Anlamlı Öğrenme

Mefhum sözcüğüyle de ifade edilen kavram kelimesi Latince'deki “conceptus”⁴ İngilizce'deki “concept” kelimesinin karşılığı olarak dilimizde kullanılmaktadır.⁵ Barrow ve Milburn tarafından yapılan tanıma göre; “Bir kavram, bir idedir ya da bir düşüncedir. Daha açık bir ifadeyle, çeşitli, farklı özelliklerin birleştirici ilkesine işaret eden veya temsil eden bir soyutlamadır.”⁶ Klasik mantık kitaplarında, “bir şeyin zihindeki tasavvuru” biçiminde tanımlanan kavram,⁷ eğitsel açıdan şu şekilde tanımlanmaktadır: “olaylar ve nesnelere içindeki kavranılan bir düzenlilik; nesne veya olayların kayıtlarının bir etiket vasıtasıyla gösterilmesidir.”⁸ Eğitsel açıdan yapılan diğer bir diğer tanım da şöyledir: “Kavramlar, sözcüklere, sembollere ve kendi aralarındaki ilişkilere yüklenmiş anlamlardır.”⁹

Bilişsel yaklaşımı benimseyen eğitim psikologlarına göre, kavram öğrenme, bellek süreciyle daha önce öğrenilen ilgili bilgileri hatırlayarak, onların

-
- 2 Servet Özdemir, Halil İbrahim Yalın, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Nobel Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 3; Fitnat Köseoğlu, Basri Atasoy, Nusret Kavak, Hüseyin Akkuş, Eylem Budak, Halil Tümay, Hakkı Kadayıfçı, Uğur Taşdelen, *Yapılandırıcı Öğrenme Ortamı İçin Bir Fen Ders Kitabı Nasıl Olmalı*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s. 2.
 - 3 Recai Doğan, Cemal Tosun, *İlköğretim 6., 7. ve 8. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi - Özel Öğretim Yöntemleri-*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2003, s. 157.
 - 4 Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, Dördüncü Basım, İstanbul 1988, s. 114.
 - 5 Ahmet Cevzici, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 1999, s. 499.
 - 6 Robin Barrow, Geoffrey Milburn, *A Critical Dictionary of Educational Concepts*, St. Martin's Press, New York 1986, s. 47.
 - 7 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s.116
 - 8 Joseph Donald Novak, *Learning Creating, and Using Knowledge*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Usa 1998, s. 22.
 - 9 Herbert J. Klausmeier, *Teaching in the Secondary School*, Harper&Brothers Press, NewYork 1958, s. 75.

yeniden şekillendirilmesi şeklinde açıklanabilir. Bilişsel yaklaşımdaki yapısal değişiklik, kavram öğrenmenin ürünü olarak algılanmaktadır.¹⁰

Öğrencilerin öğrenmesinde önemli bir faktör olan eski öğrenilenler, öğrencinin o ana kadar olan birikiminin eseridir. Dolayısıyla her yeni öğrenme, eski öğrenilenlerin üzerine kurulur. Eski öğrenilmiş olan bilgiler, yeni öğrenilecek konunun öğrenilmesini kolaylaştırabileceği gibi, zorlaştırabilir de. Öğrenme psikolojisinde bu duruma öğrenmenin aktarılması denilmektedir. Eski öğrenilenler, yeni öğrenilecek konuyu kolaylaştırıyorsa bu olumlu aktarma (transfer), yeni öğrenilecekleri engelleyici bir özelliği varsa, olumsuz aktarma olarak adlandırılır.¹¹

Öğrenme ve bilginin etkili kullanımı, bilginin hafızaya iyi ve düzenli bir biçimde yerleştirilmesine bağlıdır. Eğitim açısından bilişsel beceri, öğrencilerde bilme, bilgiyi yorumlama ve değerlendirme melekesidir. Öğrenci duyuları aracılığıyla aldığı bilgileri zihninde değerlendirir, birbirleriyle ilişkilendirir, ayıklar, onlardan sonuçlar çıkarır ve kendine özgü kanaatlere ulaşır. Anlamli öğrenme, hafızaya yeni gelen bilginin önceki bilgilerle uyumlu hale getirilmesi ile gerçekleşir. Bunun gerçekleşebilmesi için, ön bilgi yani hafızada mevcut olan bilgi ile yeni gelen bilgi arasında zıtlık olmamalı, varsa da giderilmelidir.¹² Çünkü yeni gelen bilgi önceki bilgiler ile uyuşmazsa, yeni gelen bilgilerin zihne yerleştirilmesinde sorunlar çıkar. İnsan doğumundan ölümüne kadar, yaşam boyu davranış değişikliği meydana getirecek süreçlerle karşılaşmaktadır. Bu süreçler birbirleri ile sıkı bağlantı içerisinde olup, birbirlerine yönelik olarak giriş davranışlarını hazırlarlar.¹³

Anlamli öğrenme teorisi, Ausubel tarafından geliştirilmiştir. Anlamli öğrenme kavramı ezbere öğrenmenin zıddı bir durumu ifade etmektedir. Ausubel anlamli öğrenme için, yeni bilginin ilişkili kavramlarla ve önceden edinilmiş önermelerle ilişkilendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumun aksine ezbere öğrenme, bilginin eski bilgi ile ilişkiye sokulmadan belleğe yerleştirilmesini gerektirmektedir.¹⁴ Bu noktada anlama kavramı, her hangi bir yazılı metnin anlamını bulma, onlar üzerine düşünme, nedenleri-

10 Gülten Ülgen, *Kavram Geliştirme*, Pegema Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2001, ss. 109-110.

11 Ramazan Arı, *Gelişim ve Öğrenme*, Atlas Kitabevi, Konya 2003, s. 175.

12 Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996, s. 47; M. Tınaz Titiz, "Milli Eğitim Sistemi: Mevcut Durum ve Geliştirme İçin Politika Önerileri", *AB Sürecinde Eğitim Reform İhtiyacı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2004, s. 29; Zorlu, *age*, ss. 75-77.

13 Y. Gülcan Ültanır, *Öğrenme Kuramları*, Hatiboğlu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1997, s. 1; Hüseyin Zorlu, *Keşif Yoluyla Öğrenme Fen Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 76.

14 Bruce A. Leauby, Paul Brazina, "Concept Mapping: Potential Uses in Accounting Education", *Journal of Accounting Education*, Vol.16,No.1, pp.123-138, 1998, s. 124.

ni araştırma, sonuçlar çıkarma ve değerlendirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Anlama, inceleme, seçim yapma, bir karara varma, çevirme, yorumlama, öteleme, analiz-sentez yapma ve değerlendirme gibi zihin faaliyetlerini içeriğinde barındırmaktadır.¹⁵

Anlamalı öğrenme, öğrenenlerin öğretimin bir sonucu olarak, önceden edindikleri bilgilerle yenileri arasında bağlantı kurarak anlamalı bir bütün oluşturmalarıdır.¹⁶ Anlamalı öğrenme yeni öğrenilecek materyalin kavramsal zenginliğe ulaşmasını sağlamaktadır. Ezberci öğrenme, öğrenci yeni bilgiyi mevcut bilgisıyla ilişkilendirmediği sadece hafızasına yerleştirdiği veya öğrenme materyalinin önceki bilgiyle ilişkiye sahip olmadığı durumlarda gerçekleşmektedir.¹⁷

3. Kavram Haritası

Kavram haritaları, bir kimsenin fikirler veya insanlar arasındaki ilişkileri nasıl gördüğünü ortaya koymayı amaçlayan öğretim araçlarıdır. Kavram haritaları, grafik tekniklerdir. Kavram haritalarında, kavramlar arası ilişkiler, önermeler veya ilkeler olarak yer alır.¹⁸ Kavram haritaları, önermeler formundaki kavramlar arasındaki anlamalı ilişkileri göstermeye yarayan diyagramatik şemalar olarak da tanımlanmaktadır.¹⁹

İnsanların her hangi bir konuyla ilgili bilişsel şemalarının kâğıt ve kalem aracılığıyla somutlaştırılmış hali olarak düşünülebilecek olan kavram haritaları,²⁰ iki kavramı veya daha fazla kavram arasındaki ilişkiyi göstermek için bir araç niteliği taşımaktadır. İlişki kavramına açıklık getiren Novak, kavramlar arası ilişki olgusunu "prensi" kavramıyla ifade etmektedir. İlkeler kavramları arasındaki ilişkilerdir. İlkeler, olayların ve nesnelerin nasıl çalıştığını veya nasıl yapılandığını ifade eden öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

15 Firdevs Güneş, *Okuma- Yazma Öğretimi ve Beyin Teknolojisi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997, s. 60.

16 Fitnat Kaptan, "Fen Öğretiminde Kavram Haritası Yönteminin Kullanılması", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14: 95-99 (1998), s. 95-96.

17 Joseph Donald Novak, *Learning Creating, and Using Knowledge*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Usa 1998, s. 19.

18 Richard White, Richard Gunstone, , *Probing Understanding*, The Falmer Press, London, New York, Philadelphia 1992. s. 15; Chiung-Hui Chiu, Chun-Chieh Huang, Wen-Tsung Chang, "The Evaluation and Influence of Interaction in Network Supported Collaborative Concept Mapping", *Computers&Education*, 34(2000) s. 17; Salih Çepni, Alipaşa Ayas, Johnson Derek, M. Fuat Turgut, <http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/kitaplar/fizik/u3.doc>

19 Johnson Leung, "Concept Mapping", <http://www.fed.cuhk.edu.hk>

20 Osman Nafiz Kaya, "Fen Eğitiminde Kavram Haritaları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2003 (1), Sayı 13, s. 70.

21 Charles K. West, James A. Farmer, Phillip M. Wolf, *Instructional Design, Implication From Cognitive Science*, Library of Congress, Cataloging in Publication Data, Usa 1991, s. 93; Novak, *age*, s. 22.

Kavram haritalarını bir araç olarak değerlendiren yaklaşım ise, kavram haritalarını şöyle tanımlamaktadır: “Öğrencilerin öğrenmeleri gereken belli bir konu içeriğinin gösterimidir”.²² Kavram haritaları strateji olarak da ele alınıp tanımlanmaktadır: “Kavram haritaları, önermeler formundaki kavramlar arasındaki ilişkiyi sunmak için bir stratejidir.”²³ Bu tanıma benzer bir tanım da Kalaycı ve Çakmak tarafından yapılmıştır: “Kavram haritası, kavramların ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin grafiksel bir teknikle sunulmasıdır.”²⁴ Her iki tanımın ortak özelliği, her hangi bir konu alanına ilişkin kavramların ve bunlar arasındaki ilişkilerin sunumunu öncelemesidir.

Kavram haritaları Abbey ve çalışma grubu tarafından şematik bir yapılandırma olarak tanımlanmaktadır: “Kavram haritalama, önermeler formunda bulunan kavramlar arasındaki anlamlı ilişkilerin şematik bir sunumudur.”²⁵ Kaptan’ın yapmış olduğu tanım da şema yaklaşımıyla ilişkili bir tanımdır: “Bir kavram haritası, daha geniş bir kavram başlığı altındaki kavramların birbirleriyle ilişkilerini gösteren iki boyutlu bir şemadır.”²⁶

Bu noktada karşımıza kavram haritalarını diğer grafik örgütleyicilerden ayıran bir özellik çıkmaktadır. Bu da kavramlar arasında kurulan bağlantılar üzerine bağlantıların özelliğinin yazılıyor olmasıdır.²⁷ Kavram haritaları gerek öğretmenlerin gerekse öğrencilerin fikirlerini, bilgilerini yansıtan bütünlerdir. Bu sebeple, aynı konuya ya da kavrama yönelik kavram haritaları hazırlayıcıların özel görüşlerini yansıttıkları için farklı farklı çizilirler. Bu farklı çizimler de kavramlar arasındaki doğrusal ilişkilerin tanımlanmalarına yardımcı olur. Böylece, oluşturulan bir sistem içindeki ilişkiler gösterilmiş olur.²⁸

3.1. Kavram Haritasının Öğeleri

Bir kavram haritası, kavram, önerme ve bağlantılardan oluşur. Bazı araştırmacılara göre, bir kavram haritası “düğüm (node) ve “bağlantı (link)” dan oluşmaktadır. İfade edilen bu öğeler, genel anlamda kavramlar arasındaki ilişkileri göstermektedir. *Kavram* sözcüğü yukarıda ele alındığı için burada tekrar edilmeyecektir.

22 Sandra C. Wilcox, “Another Perspective on Concept Maps: Empowering Students”, *Mathematics Teaching in the Middle School*, No 7, 464-469, 1998.s. 465.

23 Beverly Abbey, Texas A&M University-Commerce, “Instructional and Cognitive Impacts of Web-Based Education”, Idea Group Publishing, 2000. s. 23.

24 Kalaycı, Çakmak, “Kavram Haritalarının Öğretim Sürecinde Kullanılması”, <http://w3.gazi.edu.tr/web/kalayci/>

25 Bruce A. Leaubu, Paul Brazina, “Concept Mapping: Potential Uses in Accounting Education”, *Journal of Accounting Education*, Vol.16,No.1, pp.123-138, 1998, s. 123.

26 Kaptan, “Fen Öğretiminde Kavram Haritası Yönteminin Kullanılması”, s. 95.

27 White, Gunstone, *Probing Understanding*, s. 41.

28 Kaptan, “Fen Öğretiminde Kavram Haritası Yönteminin Kullanılması”, ss. 96-97.

a) *Düğüm*ler: Kavram haritalarının en temel unsurlarından biri olan düğümler, kavram haritası içerisinde kavramların sunumu için kullanılmaktadır.²⁹ Genellikle daire veya değişik türde bazı kutucuklarla çevrilmiş kavramlar, kavram haritalarında düğümleri oluşturmaktadır.³⁰

b) *Önermeler*: Önermeler, kavramlar arasındaki bağlantıları tanımlayan ya da ilişkiler hakkında bilgi veren; sözcüklerle bağlanmış iki ya da daha fazla kavram etiketleridir. Kavram haritalarında yer alan önermeler, sadece iki ya da daha fazla kavram etiketinin anlamsal bir bütünlük içerisinde kelimeler aracılığıyla birbirleriyle bağlanmasıdır.³¹

Önerme çok farklı biçimlerde tanımlanmakla birlikte Novak ve Gowin önermeyi, "Bir anlam birimi içerisindeki ifadeler vasıtasıyla, birbirleriyle ilişkilendirilen iki ya da daha fazla kavram etiketi" şeklinde tanımlamaktadırlar. Onlara göre kavram haritalarının temelinde önermeler yatmaktadır. Çünkü kavramlar arasındaki ilişkileri göstermek, kavramları önermeler formuna yerleştirmekle mümkün olur.³² Kavramlar arasındaki ilişkiler, bağlantı kavramlarının yer aldığı yerlere kaydedilirler. İki kavram arasındaki ilişkiyi açıklamak ve önerme formu oluşturmak için bağlantı çizgileri üzerinde yer verilen sözcükler kullanılır. Varlığı tespit edilen kavramlar arası ilişkinin doğası, bağlantı çizgileri üzerine yazılır.³³ Bu çerçevede kavram haritasının basit bir tanımı; "bir önermeyi oluşturmak amacıyla, bağlantı kuracak bir ifadeyle (kelimeyle), iki kavramın bağlanmasıdır." şeklindedir. Novak ve Gowin bu tanımlamayı "gökyüzü" kavramına ilişkin verdikleri örnekle basitçe şöyle açıklamaktadırlar: "Gökyüzü mavidir" ifadesi, gök ve mavi kavramlarıyla ilgili ve mavi ve gökyüzü kavramları hakkında geçerli bir önermeyi oluşturan basit bir kavram haritasını göstermektedir.³⁴

c) *Bağlantılar*: Bağlantılar, kavram haritasında yer alan kavramlar arası ilişkileri gösteren unsurlardır. Bağlantıları kavram haritalarında bulunan kavramlar arasındaki ilişkilerle aynı anlamda kullanan West ve arkadaşları, onları bir seyahat planındaki yerleşim yerleri arasındaki yollara benzetmektedirler. Bir kavram haritasında yer alan bağlantılar basit, düz ve

29 Chiu, Huang, Chang, agm, s. 17.

30 Novak, "The Theory Underlying Concept Maps and How To Construct Them", <http://cmap.coginst.uwf.edu/info/>

31 Leung, "Concept Mapping", <http://www.fed.cuhk.edu.hk>, Leuby, Brazina, "Concept Mapping: Potential Uses in Accounting Education", s. 123.

32 Joseph D. Novak, D. Bob Gowin, *Learning How to Learn*, Cambridge University Press, Second Edition, Usa 1986., s. 15

33 Novak, "The Theory Underlying Concept Maps and How To Construct Them", <http://cmap.coginst.uwf.edu/info/>; White, Gunstone, *Probing Understanding*, s. 18, West, Farmer, Wollf, age, s. 93.

34 Novak, Gowin, *age*, s. 15.

bir örgüt şemasına benzeyen bir yapıya sahip değildirler. Haritada yer alan kavramlar arasında düz, gel-gitli, çapraz ve mesafeli bağlantılar oluşturulabilir. Bu noktada kavram haritalarında göze çarpan önemli bir özellik “çapraz bağlantılar”ın bulunmasıdır. Çapraz bağlantılar bizim iç içe geçmiş ilişkileri görmemize yardımcı olurlar. Yeni bir bilgi üretimi sürecinde ise çapraz bağlantılar, öğrenciye yaratıcı sıçramalar yapmasına katkı sağlar.³⁵

d) *Yön Okları*: Kavramlar arasındaki her ilişkinin bir yönü vardır. Bu gerçeklikten hareketle, kavram haritalama etkinliklerinde bu yön, yön oklarıyla ifade edilmektedir. Literatürde ortaya konulan kavram haritalarına bakıldığında, bağlantı çizgilerinin bazılarında yön oklarının olduğu, bazılarında ise bu okların kullanılmadığı görülecektir. Bu okların kavramlar arasındaki bağlantılarda kullanılmasının temel nedeni, kavramlar arası ilişkilerin nasıl okunması gerektiğini göstermektir.³⁶

3.2. Kavram Haritalarının Hazırlanışı

Kavram haritaları öğretmenler ve öğrenciler tarafından kullanılabilir bir araçlardır. Öğrenciler kavram haritalarını bireysel olarak veya küçük gruplarda sınıf içi alıştırma ve ev ödevi olarak hazırlayabilirler. Kavram haritalarının öğrenciler tarafından hazırlanması, onların kendi öğrenme süreçlerine aktif olarak katılmalarını sağlayacaktır. Öğrenmeye aktif olarak katılım da, öğrencilerin eleştirel düşünmelerini teşvik edecektir.³⁷

Öğretmen tarafından, sınıfta ya da ödev olarak öğrencilere çizdirilecek kavram haritalarında bir haritanın niçin çizildiğine ilişkin bir amaç belirlenmesi ve bunun bir cümle ile ifade edilmesi, çizimden beklenen katkının sağlanması ve sonucun değerlendirilebilmesi açısından önemlidir.³⁸ Örneğin öğretmenin “duanın da bir ibadet olduğu” fikrini öğrencilerin anlayıp anlamadıklarını ortaya çıkarmak için çizdirdiği kavram haritası yararlı bir araç olabilecektir.

Herhangi bir eğitim etkinliğinde olduğu gibi öğrencilere kavram haritalarının öğretilmesi etkinliğinin de tek bir yolu yoktur.³⁹ Novak ve Gowin kav-

35 Novak, “The Theory Underlying Concept Maps and How To Construct Them”, <http://cmap.coginst.uwf.edu/info/>, Chiu, Huang, Chang, a.g.m. s. 17; Charles K. West, James A. Farmer, Philip M. Wolff, Instructional Design, Implication From Cognitive Science, Library of Congress, Cataloging in Publication Data, Usa 1991, s. 93.

36 White, Gunstone, *age*, ss. 18-26; Demirel, *Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı*, s. 139.

37 Leaub, Brazina, “Concept Mapping: Potential Uses in Accounting Education”, s. 130.

38 White, Gunstone, *Probing Understanding*, s. 26.

39 Kavram haritalarının temelini oluşturan Joseph Donald Novak’a göre bir kavram haritası özetle şu şekilde hazırlanır: 1- Üzerinde kavram haritası oluşturmak istenilen bilgi alanını belirten odak soru belirlenir. Bu soru tarafından yönlendirilen, soruya uygun 10–20 kavram belirlenir. 2- En geniş ve kapsamlı kavram, haritanın en tepesine yerleştirilerek kavramlar sıraya konur. 3- Daha sonra her bir genel kavramın altına yerleştirmek için iki, üç veya dört alt kavram seçilir. 4-

ram haritası öğretiminin başlangıcında kavram haritalamanın temel öğelerinden olan kavram fikrinin öğrencide oluşturulmasını tavsiye etmektedirler. Kavram öğretimine doğrudan ve daha basit bir tarzda kavramlar, objeler, olaylar ve düzenliliklerin öğrencilere tanımlanması yoluyla başlanabilir.⁴⁰

Kavram haritalamanın öğrencilere öğretilmesi konusunda White ve Gunstone, öğrencilerin kavram haritası çizmeyi öğrenebilmeleri için şu metodu öğretmenlere bir öneri olarak sunmaktadırlar:

1. Öğrencilere kavram haritası çizdirmeye, onlar tarafından bilinen, öğrenme süreçlerine uygun ve basit bir konuyla başlanmalıdır. Bu konu, daha önce öğretmiş olduğunuz konuların dışında, fakat öğrencinin öğrenme biçimine uygun bir konu da olabilir. Örneğin bu öğretilecek konunun kavramlar seti, “canlılar” hakkında olabilir.

2. Kavram haritalarını sınıf önünde çizmeye başlamak yararlı olabilir. Bir tepegöz cihazı ve bir parça asetat yardımıyla kavram haritası çizim sürecinin tümünü öğrencilerin görebilmelerine imkân sağlanabilir.

3. Öğrenciler haritalarını çizmeye başladıklarında, kavramlar arasında mümkün görünen tüm bağlantıları düşünmenin ve her bağlantının yapısının yazılmasının önemi vurgulanmalıdır. Kavramlar arasında hiçbir ilişkinin zorunlu olarak var olmadığı gösterilmelidir.

4. Öğrenciler muhtemelen ilk kavram haritası oluşturma girişimlerinde istenen düzeyde haritalar üretemeyeceklerdir. Öğrencilerin çizdikleri ilk haritalar yetersizse, haritalamayı ve onların ortaya koydukları haritayı onlarla değerlendirmek ve benzeri bir harita yapmaları için onları harekete geçirmek yararlı olur.

5. Öğretmenler öğrencilerine, ilk kavram haritaları için, tavsiye edilen bir taslak veya olası bir bağlantıyı öğrencilerine verebilirler. Öğretmenin bunu yapması, sonraki haritalarında öğrencinin bu destekleri işleme koymasından önemlidir.

6. Öğrencilerin haritalama etkinliğinde, haritası öğretmence düzeltilen tek kişinin kendisinin olmadığını fark ettirmek gerekmektedir. Genelde bir kavram çifti arasında birden fazla uygun bağlantı bulunmaktadır ve haritanın sahip olduğu taslak da çok ciddi şekilde değişebilir.⁴¹

Kavramlar ağlarla (çizgilerle) birleştirilir. Çizgiler bir veya birkaç bağlantı kelimesiyle etiketlenir. Bağ kelimeleri, iki kavram arasındaki ilişkiyi ifade eder nitelikte olmalıdır. Bu yüzden bu bağ kelimeleri, geçerli bir ifade veya önerme şeklinde okunur. 5- Haritanın farklı kısımları arasındaki çapraz bağlar incelenir ve bu bağlar üzerinde etiketleme bulunur (bağlantı kelimeleri yazılır), Novak, *Learning, Creating and Using Knowledge*, ss. 227-228.

40 Novak, Gowin, *age*, s. 24.

41 White, Gunstone, *Probing Understanding*, s. 29.

3.3. Kavram Haritalarının Eğitimde Kullanımı ve Faydaları

Kavram haritalarının eğitim-öğretim çalışmaları içerisinde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu haritaların eğitimde kullanıldıkları alanları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kavram haritaları, öğretimi yapılan konuların eski konularla ilişkisini ortaya koymak için kullanılır.

2. Sınıfta öğrencilerle birlikte çizildiğinde, öğrencilerin konunun ana temasını ve onunla ilişkili diğer kavramları not almalarına imkân tanır.⁴²

3. Derste işlenen konunun ders sonunda öğrenciye özetlenmesi amacıyla kullanılabilir. Bu tür bir özetleme, konunun ana kavramları ve başlıklarıyla, alt kavram ve başlıklar arasında ilke ve önermeler aracılığıyla bağlantılar kurulacağı için öğrenciyi ezber yapmaktan kurtaracaktır.

4. Kavram haritaları, iki boyutlu öğretme ve öğrenme aracı olduğu için, öğrenciye öğretilmek istenen bilgiyi görsel ve somut hale getirmede etkili bir araçtır.⁴³

Kavram haritalarının eğitimde sağladığı faydalar şu şekilde sıralanabilir:

1. Anlamli öğrenme için öğrencilerin önceki kavramlarla yeni öğrenilen kavramları birleştirmeleri/bağlamaları gerekmektedir. Bu kavramların haritalar üzerinde görülmesi, genişlemeye ya da yeni bilgiye dayalı olarak yeni haritalar geliştirmeye imkân verir. Öğrencilerin nasıl öğrendiklerini görmeleri ve bireysel olarak yeni bilgiyi nasıl yapılandırabileceklerini fark etmeleri, öğrenmelerini kolaylaştırır.⁴⁴

2. Öğrencileri, yazılı bir materyal üzerinde kavramları tanımlama, özetleme ve ilişkilendirme konusunda cesaretlendirir. Öğrencilerin derslerdeki performansı farklılaşabilmektedir. Bir öğrenci bir derste çok iyi bir performans ortaya koyarken, sonraki bir derste yeterli performansı gösterememektedir. Bu da, konular arasında bağlantı sorunu yaratmaktadır. Bu noktada kavram haritaları dersler arasında daha iyi bağlantılar kurmak için öğrencilere yardım eder.

3. Kavram haritaları, kavramları öğrencilere görsel hale getirir ve onlar arasındaki hiyerarşik ilişkileri görmelerini sağlar.

4. Bloom'un eğitimsel taksonomisinde dile getirilen hedefler; "bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme"dir. Geleneksel testler yeni bilginin öğrenci tarafından analiz edilip edilmediğini, sentez edilip edilmediğini ve değerlendirilip değerlendirilmediğini doğru ve devamlı olarak

42 Chang, Sung, Chen, agm, s. 6.

43 Pamela McHugh Schuster, *Concept Mapping A Critical-Thinking Approach to Care Planning*, F. A. Davis Company, Philadelphia (Usa), 2002, s. 2.

44 Leaubu, Brazina, "Concept Mapping: Potential Uses in Accounting Education", s. 136.

belirleyemez. Bu güçlüğün üstesinden gelebilmenin bir yolu da kavram haritalarıdır.

5. Kavram haritalarını geliştirmek ve değiştirmek, yaratıcı olmayı ve yeni görsel bağlantılar kurmayı gerektirir. Bu noktada kavram haritaları edinilmiş yeni bakış açılarına dayalı olmak üzere eşsiz öğrenme fırsatları sunar.

6. Kavram haritası kavramları toplamak ve onları mantıksal bir tarzda sunmak için yararlı bir araçtır.⁴⁵

7. Kavram haritalama, yansıtılan materyale açık bir odaklanma sağlamak yoluyla, düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlar.

8. Öğrencilerin daha önce bilmedikleri kavramlar arasında, bağlantılar açığa çıkarabilmelerine yardım eder.

9. Öğrencilerin kapsamlı kavram çatıları oluşturmalarına ve kavramların genelin içerisindeki yerini görmelerine yardım eder.⁴⁶

4. Dinî Kavramlar

Din eğitimi ve öğretiminin başlıca görevlerinden birisi dinî kavramları üretmek ve bu üretilen kavramları öğrencilere öğretmektir. Bir dine ait temel kavramlar olan; yaratıcı, kutsal kitap, ibadethane ve benzeri kavramlar, din öğretiminin başlangıç noktasını ve giriş kavramlarını oluşturmaktadır.⁴⁷

Genel anlamda kavramların tümü için söz konusu olduğu gibi, İslam'a ait kavramların da sahip oldukları bir kavramsal çerçeve söz konusudur. Böyle bir kavramsal şema olmaksızın bilimsel faaliyetlere gerekli ortam hazırlanamaz. Başka bir ifadeyle "bağlam" olarak da adlandırılabilir.⁴⁸ Bireyin topladığı kavramları anlamlandırması, bunlara dayalı olarak yeni bilgi üretebilmesi ve bunları öğrenebilmesi, bu kavramlarla aralarındaki ilişkileri tam ve doğru olarak görebilmesine bağlıdır. Bu doğrultuda grafik örgütleyiciler ve kavram haritaları işlevsel değere sahip görsel bilgi yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrencinin bir bilgi bütününe ilişkin kavram haritası oluşturması o bilgi bütünündeki ana ve alt kavramları, bunlar arasındaki ilişkinin niteliğini ve yönünü belirlemesi ve bunu grafiksel bir yapı içinde örnekleriyle beraber sunmasını sağlar.⁴⁹

45 Leaby, Brazina, agm, ss. 136-137.

46 Ian M. Kinchin, David B. Hay, "How a Qualitative Approach to Concept Map Analysis Can be Used to Aid Learning by Illustrating Patterns of Conceptual Development", *Educational Research*, Vol. 42, No. 1, Spring 2000, s. 45.

47 Renzo Vianello, Kalevi Tamminen, Donald Ratcliffe, "Çocukların Dini Kavramları", Çeviri: İlhan Yıldız, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, Yıl 2000, ss. 403-444, s. 403.

48 Alparslan Açıkgeç, *Kavram ve Süreç Olarak Bilginin İslamlaştırılması*, Nesil Yayınları, İstanbul 1998, s. 46.

49 Mukaddes Erdem, Buket Akkoyunlu, "Bilgi Okuryazarlığı Becerileri Ve Bu Becerilerin Öğrencilere Kazandırılması İçin Düzenlenecek Öğrenme Ortamlarının Özellikleri", <http://www.qafqaz.e>

Farklı soyutlamalara sahip kavramların öğrenimi oldukça farklı gerçekleşmektedir. Kavramların bazıları bir takım sistematik yollarla öğrenilmekte iken, bazı kavramlar zaman içerisinde öğrenilirler.⁵⁰ Allah'ın sıfatları, peygamberlik, vahiy, ahiret hayatı, cennet, cehennem, melek vb. konuların anlatılması ve öğretilmesinde güçlükler bulunmaktadır.⁵¹ Bu bilgileri sadece bir inanıra dinin anlatılması şeklinde anlatmak ve öğretmeye çalışmak büyük sorunlar doğuracaktır. Zira mevcut kavramlar ve kabullerle bu kavramların öğrencilere anlatılması, öğrenmedeki zihinsel sürecin gerçekleşmesini engelleyecektir. Zira bu kavramların öğrencinin algı ve zihin düzeyine uzak olmaları, öğrenme yerine ezberlemenin gerçekleşmesine neden olacaktır. Kavranılması güç olan soyut kavramların öğrencilere öğretilmesinde en etkili yol, somut olaylardan veya varlıklardan benzerlerini bulup temsil göstermek suretiyle anlatmaktır.

Din öğretiminde göz önünde tutulması gereken bir gerçek de din dilidir. Din dili içerisinde yer alan soyut kavramlar sembolik bir yapı taşımaktadır. En basit anlamıyla din dili; "tanrı hakkında konuşmak" olarak tanımlanmaktadır. Din dili, o din açısından anlamlı görülen olgu ve olayların açıklanmasında ve yorumlanmasında kullanılan başlıca araçtır.⁵² Din dilinin anlaşılması üzerine yapılan çalışmalarda, mantıksal çözümler yanında ona, tarihi, toplumsal, psikolojik ve pragmatik açılarından da bakılması zorunlu görünmektedir. Zira dinî iddialara ilişkin tartışmalarda, "anlam", "doğruluk", "bilgi" ve "dil" kavramları birbiriyle çok karmaşık ilişkisi olan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³ Öğrencilerin karşılaştıkları durumları ve olayları kavrayabilmesi, çevresinde bulunan kişilerin düşünce ve duygularını öğrenebilmeleri için öncelikle konuşulanları anlamaları gerekir. Aynı şekilde öğrencilerin ders kitaplarında veya dinî metinlerdeki bilgilerden yararlanabilmeleri için onları okuduklarında yeteri düzeyde anlayabilmeleri gerekmektedir. Günlük kullanılan dille din dilini birbirinden bağımsız iki olgu gibi algılamak ve değerlendirmek, dine ait bilgilerin zamanla farklı dönem ve toplumlarda anlaşılmasına yol açmıştır.⁵⁴

du.az/journal/9/ BILGI%20OKURYAZARLIGI%20BECERILERI%20VE%20BU %20BECERILERIN%20OGRENCILERE%20%20KAZANDIRILMASI.pdf

50 Kenneth D. Moore, *Classroom Teaching Skills*, Mc. Graw Hill Pres, Usa 2001, s. 107.

51 Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları Ankara 1996, s. 77.

52 Suat Cebeci, "Din Dilinin Mahiyeti ve Kavramsal Uzlaşma Sorunu", "Din Dilinin Mahiyeti ve Kavramsal Uzlaşma Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: II, Ocak 2004, s. 10; Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri 1995, ss. 11, 271.

53 Koç, *age*, s. 15.

54 Arda Denk, *Bilginin Temelleri*, Doruk Yayınları, İstanbul 2003, s. 10; Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 4. Baskı, Gün Yayıncılık, Ankara 1999, s. 152; Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara 1980, s. 147.

5. Din Öğretiminde Kavram Haritalarının Kullanımı

Öğrencilerin öğrenim hayatları boyunca okulda pek çok kavramı öğrenmeleri ve hatırlamaları gerekir. Din öğretiminin, özgürleştirici bir boyutu bulunduğu anlayışından hareketle,⁵⁵ dine ait olan ve din öğretimine konu edilen kavramlar, öğretme-öğrenme etkinlikleri çerçevesinde iki tür yaklaşımla öğretilir. Öncelikle öğrenci bu kavramları anlamaya çalışmadan metinde veya anlatımda geçtiği şekilde ezberleme yoluyla öğrenebilir. İkinci olarak ise, öğrenci araştırma ve sorgulama yaparak içeriği, ilişkili olduğu kavram ve konularla birlikte öğrenme girişimiyle, anlamlı öğrenmeyi gerçekleştirebilir. Dinî kavramların yapısal anlamda taşıdıkları güçlükler de işin içerisine katıldığında, ezbere dayalı bir öğrenmenin dini anlama ve yaşantıya aktarma açısından ne denli sıkıntılar taşıdığı anlaşılacaktır.

Geleneksel öğretim etkinliklerinde kavram öğretimi, anlatı niteliğine sahiptir. Bu yaklaşımda, öğretmen, anlatan, etkin bir konumdayken, öğrenci ise sabırla dinleyen, edilgen bir durumdadır. Geleneksel yöntem olarak da isimlendirilen bu yöntem, öğretilmesi düşünülen kavramı ifade eden sözcüğün verilmesi; sözel tanımının yapılması, kavramı tanımlayıcı ve ayırt edici özelliklerinin belirtilmesi; öğrencinin, kavrama dâhil olan ve olmayan örnekleri bulması gibi işlemleri içermektedir.⁵⁶

Din öğretiminde kavramlar öğretilirken dikkat edilmesi gereken bazı temel hususlar vardır. Öncelikli olarak, olaylarda neden-sonuç ilişkisi ifade eden ilkeler, özelliklerin karşılaştırılması ve kavramların açıklanması hedefleri gözetilmelidir. İkinci olarak, kavramlardan oluşan bilgiler arasında birleştirici bir özellik bulunmalı, kopukluk olmamalı, bağlantılar kurulabilmelidir.⁵⁷ Bu her iki özelliğin öğretimde yer alabilmesinde, kavramlar arası ilişkileri görsel sunuma uygun olarak ortaya koyabilen kavram haritalarının tasarımı gündeme gelmektedir.

Herhangi bir anahtar kavramın tek başına var olduğunu söylemek imkânsızdır. Her bir anahtar kavram, değişik önem derecelerindeki diğer kavramlarla birlikte vardır ve onlarla birlikte gelişme gösterir. Anahtar kavramlar belli bir gelişim sürecine sahiptir. Bu kavramların önem taşıma düzeyi, diğer kavramlarla ilişkiye geçmesi ve onlarla ilişkilerini ilerletip-güçlendirmesi

55 Mualla Selçuk, "Din Öğretimi Özgürleştirilen Bir Süreç Olabilir mi?" *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s. 210; Donald C. Orlich, Robert J. Harder, Richard C. Callahan, Michael S. Trevisan, Abbie H. Brown, *Teaching Strategies -A Guide to Effective Instruction-* Houghton Mifflin Company, Seventh Edition, Boston-New York, 2004., s. 156.

56 Recai Doğan, Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi -Özel Öğretim Yöntemleri-*, Pegema Yayıncılık, Ankara 2003, s. 146.

57 Cemal Tosun, Recai Doğan, Ayşe Korkmaz, *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4-8*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001, s. 23.

zaman içerisinde gerçekleşmektedir. İslam açısından konu örneklendirildiğinde, iman sözcüğü, bu sözü edilen anahtar kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸ Bu kavramın gelişim aşamalarında beraberinde taşıdığı, ilişkili olduğu ve hatta onlara anlamlar kattığı İslam, ihsan, mü'min gibi diğer anahtar kavramlar bulunmaktadır.

Öğretme-öğrenme etkinliklerinde öğrencinin anlamlı olarak öğrenmesi ve öğretmenin de etkin bir öğretim sağlayabilmesi için bilgilerin kavratılmasında, olayların açıklanmasında, bilgilerin üzerinde gözlem ve araştırma yapmada kullanılan her türlü öğretim-öğrenme yardımcılara eğitim aracı (materyali) denilmektedir.⁵⁹ Bu materyallerden birisi de kavram haritalarıdır. Kavram haritaları, yoğun bilgi ortamlarında öğretmen ve öğrenciye programın amaçlarına göre ilgili kavramların seçimini ve kendi aralarında var olan ilişkileri sunması bakımından, karmaşık bilgi yığınları arasında anlamlı öğrenmelerin gerçekleşmesini sağlayabilecektir.

Kavram haritalarının din öğretimi içerisinde taşıdığı önemi ortaya koymak, din öğretiminin hedefleri ve bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği ile ilişkili bir konudur. Kavram haritaları bir strateji ve öğretim tekniği olarak, din öğretiminin hedeflerinin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesinde yardımcı rol oynamaktadır. Öğrenciler kavram haritalarını kullanarak, kavramlar arasındaki hiyerarşik ilişkileri görebilir. Böylelikle de ezbere öğrenme yerine anlamlı öğrenme için uygun bir zemin hazırlanmış olur.⁶⁰

Öğrenciler aynı konu ile ilgili bireysel kavram haritaları çizdiklerinde, haritalarını kıyaslama ve üzerine tartışma imkânı bulurlar. Bu kıyas, tartışma ve değerlendirmeler öğrencilerin konuyu daha iyi anlamalarına imkân verir. Kavram haritalarının öğretimde kullanılmasının bir boyutunu da dersi planlama sürecinde kullanılması oluşturmaktadır. Kavram haritası, vurgulanacak ilişkilerin tanımlanmasında ve sunulacak fikirlerin düzeninin belirlenmesinde öğretmen için yararlı bir araçtır. Öğrencilerin sahip oldukları bilgileri gösteren kavram haritaları, aynı zamanda, bu bilgilerin öğrenci zihninde nasıl düzenlendiğini de göstermektedir. Bilginin düzenlenme biçimi ve kavramlar arasındaki ilişkilerin doğası, öğrencinin gelecekte öğreneceklerine imada bulunmaktadır.⁶¹

58 Toshihiko Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Çeviri: Selahaddin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s. 277.

59 Aşkın Asan, "Bilgisayar Destekli Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, Yıl 2000, s. 195.

60 Süleyman Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, s. 169; Leaby, Brazina, "Concept Mapping: Potential Uses in Accounting Education", s. 129.

61 White, Gunstone, *Probing Understanding*, s. 39-40, Kinchin, Hay, "How a Qualitative Approach to Concept Map Analysis Can be Used to Aid Learning by Illustrating Patterns of Conceptual Development", s. 52.

Din öğretiminde kavram haritalarının etkili bir araç olarak kullanılması, bu araçların etkili öğretim ilkelerine dayalı olarak hazırlanmasına bağlıdır. Örneğin, sınıfa dine ait herhangi bir konunun hazırlanmış haritasının getirilip dersin ona bağlı olarak işlenmesi, kavram haritalamadan beklenen üst düzey öğrenme yararlılığını sağlamayacaktır. Bu sadece öğrencilere aseptatla bir konunun ana başlıklarını göstermekten başka bir anlam taşımayacaktır. Çünkü öğrenci sunulan kavram haritası üzerinde, tasarım aşamasında herhangi bir müdahale hakkına sahip olmadığından; ana kavramı, ilgili kavramları ve bu kavramlar arasında kurulan ilişkiler ağının yönünü tam olarak haritada algılayamayacak ve haritayı da yeteri düzeyde anlayamayacaktır.

Kutsal, inanç, inanma gibi kavramlar tümüyle soyut nitelikler taşımaktadır. Din literatürüne ait olan bu kavramların ortaya konulup öğretime konu edilmesi de gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesinde, kavram haritaları gündeme getirilebilecek materyallerden biridir. Kavram haritaları diğer öğretim araçlarında olduğu gibi,⁶² şekiller, belki de renkler aracılığıyla bu soyut kavramlara öğrencilerin zihninde gerçeklik ve çekicilik kazandıracaktır. Bu görsel sunum aracılığıyla bu kavramların ilişkili oldukları evren ve bu evrende yer alan ilişkili kavramlar yardımıyla, birincil kavramın somutlaştırılmasına çalışılacaktır.

Aile ve okul ortamlarında din eğitiminin yeterli düzeyde verilmemesi çocuklarda dine karşı olumsuz bir şüphe, ret gibi tutumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumu tetikleyen diğer bir faktör de okulda gerçekleştirilen din eğitiminin uygun yöntem ve tekniklere göre gerçekleştirilmemesidir.⁶³ Bu bağlamda anlatılan konunun niteliğine uygun yöntem ve tekniğin seçilip uygulanması gerekli görülmektedir. Hatalı kavram ve anlamlarla gerçekleştirilen bir din eğitiminin verdiği ürünleri öğrenci açısından tespit etmek için, o öğrenciye konu ile ilgili, konunun ana kavramlarını belirtecek tarzda bir kavram haritası çizdirilebilir.

Din öğretiminde öğrencileri, anlayarak öğrenmeye teşvik etmek gerekmektedir. Aksi takdirde anlaşılmayan, faydasız ve ezberlenmiş bilgiler hafızaya yük oluşturacaktır. Bireylerin yaşam kalitesini belirleyen önemli göstergelerden birinin de insanın çevresi ile oluşturduğu iletişimin niteliği olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, din öğretiminde öğretmenle öğrenci, konu metni ile (çalışma metni) öğrenci arasında kurulacak iletişim de öğrenmenin niteliğini belirleyecektir. Öğretmen veya kitabın aktardığı bilgi, duygu ve düşünceler, bir yanlışlığa yol açmadan ve hiçbir şüpheli nokta kal-

62 Asan, "Bilgisayar Destekli Din Eğitimi", s. 198.

63 M. Naci Kula, "Çocuğun Din Eğitimi ve Öğretiminde Bilgisayarın Kullanımı", *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 18.

mayacak biçimde, bütün boyutları ile anlaşılır ve yorumlanabilirse, iletişim sağlanmış olacaktır. Alıcı ve verici arasında sağlıklı bir iletişim kurulamamışsa, anlatım kusurlu ve öğrenme de yetersiz olacaktır.⁶⁴ Kavram haritaları, Öğretme-öğrenme sürecinde anlamların müzakere edilmesinde, paylaşılmasında katkı sağlayabilecek bir araçtır. Novak ezbere öğretme-öğrenme sürecini ilginç bir örnekle reddetmekte ve müzakere kavramı ile olan ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir.

“Birisi çıkıp da, ‘öğretmen veya ders metni neyin doğru olduğunu bilme konusunda öğrencilere katkı sağlıyorsa, öğrencilerle müzakereye ne gerek vardır?’ diye bir itiraz öne sürebilir. Bu noktada bizim cevabımız şu olacaktır: Biz bilişsel anlamlardan söz ediyoruz. Bilişsel anlamlar kanın damarlara pompalanması gibi, öğrenciye transfer edilemeyen unsurlardır. Bir bilgi parçasının anlamını öğrenmek; diyalogu, değişimi, paylaşımı ve hatta bazen de uzlaşmayı gerektirir.”⁶⁵

5.1. Din Öğretiminde Kavram Haritalarının Sağladığı Faydalar

Kavram haritalarının din öğretiminde sağlanmış olduğu faydaları şu şekilde belirtebiliriz:

5.1.1. Öğretmen Açısından

Kavram haritaları, anlamların organize edilmesi ve anlamların öğrencilerle müzakere edilmesi konularında yol ve yöntemlerin belirlenmesinde kullanılabilir. Aynı zamanda kavram haritaları, öğrencilerin yanlış kavramlaştırmalarını tespit edip göstermek için de kullanılabilir.⁶⁶ Anlamların organize edilmesi ve öğrencilerle paylaşılmasına şu örnek verilebilir: İngiliz Edebiyatı dersinde öğretmen şiirin söz sanatlarıyla eş anlamlı oluşuna ilişkin kanaatini öğrencilerin anlayıp anlamadıklarını (değerlendirip değerlendirmediklerini) bulmaya çalışır. Bunu geçerli bir test materyaliyle ortaya çıkarmak güç olacaktır. Böyle bir testte bu iki kavram eş anlamlı mıdır? değil midir? diye iki şık verilebilecektir. Burada öğrenciler öğretmenin verdiği ön bilgiler doğrultusunda, içerik tahlilini yapmadan “eş anlamlıdır” cevabını vereceklerdir. Bu cevap hem yüzeysel hem de niçin eş anlamlı olduklarını ifade etmekten yoksun bir cevaptır. Öğrencilerin kanaatleri, bir kavram haritası oluşturularak alınırsa, öğrenciler niçin şiirin söz sanatlarıyla eş anlamlı

64 M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniv. İlahiyat. Fak. Yayınları, 4. Basım, İstanbul 1994, s. 23; Abdurrahman Dodurgalı, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İletişim Problemleri ve Bazı Teklifler” *Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitim- Öğretiminin Problemleri*, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı Yayınları, Kayseri 1998, s. 12; Bilgin, Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 152.

65 Novak, Govin, *Learning How to Learn*, s. 21.

66 Novak, Gowin, *age*, s. 22.

olup olmadığını, kavramlar arası ilişkiler kurarak ve önerme ifadeleri kullanarak daha temelli bir biçimde ifade edebilirler.⁶⁷

Öğretmen, öğretmek istediği konuyu kavram haritası formuna sokarak, çerçevesi ve sınırları belirlenmiş bir hale getirir. Bu şekilde bir üniteye/konuya ait içeriğe sadık kalmış olur ve konunun dağılmasının önüne geçmiş olur. Öğretilecek konuda öğrencilerin düzey ve birikimini tespit edip, hazır bulunuşluğu belirleyerek tekrarlarla düşmeyi önleyecek ve böylelikle öğretim işini kolaylaştıracaktır. Ayrıca kavram haritaları, herhangi bir öğretme etkinliğinden sonra, öğrenilen konunun şematik bir özetini sağlarlar.⁶⁸

5.1.2. Öğrenci Açısından

Kavram haritası, öğrenilecek olan anahtar kavramları veya önermeleri açık hale getirmekle öğrencilere katkı sağlar. Kavram haritaları aynı zamanda, öğrencinin hali hazırda sahip olduğu bilgi ile yeni öğreneceği bilgiler arasında bağlantılar akla getirir. Bir kavram haritası çizimi, bellekteki bilgilerin yeniden üretimi yerine, haritayı çizen kişinin algılarını açığa çıkarma amacına yöneliktir. Bu yüzden her bir kavram haritası onu çizen kişinin öğrenmekte olduğu konu ile ilgili tecrübelerini inançlarını ve eğilimlerini yansıttığı için çizerine özgüdür.⁶⁹

Kavram haritaları, bir konuda yer alan kavramlar arasındaki doğrusal ilişkilerin tanımlanmasında yararlı bir yöne sahiptir.⁷⁰ Zira öğrenciler genelde bir kavramın ilişkili olduğu "b, c ve d" kavramlarını tercih edilen "a" kavramının altında ya da çevresinde "b, c ve d" kavramlarını ezberleyerek öğrenmektedirler. Oysaki kavram haritalama yöntemi ile öğrenciler diğer kavramların "a" kavramı ile olan ilişkisini önermeler formu içerisinde öğrenebilirler.

Öğrenciler kavram haritalarını kullanarak, kavramlar arasındaki hiyerarşik ilişkileri görebilirler. Böylelikle de ezbere öğrenme yerine, anlamlı öğrenme için uygun bir zemin hazırlanmış olunur. Kavram haritaları öğrenmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Kavram haritalama, insan zihninde var olan kavramları, somutlaştırmaya yarayan bir tekniktir. Görsel hale getirilen kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler, kavram haritaları aracılığıyla daha kolay kavranılabilir hale gelecektir. Kavram haritalarının çizimi esnasında öğretmen ve öğrenciler, kavramlar arasında var olup da onların daha

67 White, Gunstone, *Probing Understanding*, s. 26.

68 Novak, Gowin, *age*, s. 15; Özcan Demirel, *Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı*, Pegem Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2003, s. 139.

69 Kinchin, Hay, "How a Qualitative Approach to Concept Map Analysis Can be Used to Aid Learning by Illustrating Patterns of Conceptual Development", s. 44.

70 Kaptan, "Fen Öğretiminde Kavram Haritası Yönteminin Kullanılması", s. 97.

önce fark edemedikleri önermesel ilişkileri ve anlamları fark edebilirler. Sonuçta bu türden bir katkı, öğretme-öğrenme süreçlerinde yaratıcı düşüncenin öncelenmesinin ve anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesinin yolunu açacaktır.⁷¹

Öğrenilen bilgilerin diğer tüm bilgilere kavramlar ve ilişkiler aracılığıyla bağlı olduğu düşünülmelidir. Bunlar bir araştırmacının araştırmak, bir öğrencinin de öğrenmek için seçmiş olduğu bir bilgi grubuna ait bilgilerden ibarettir. Fakat bu bilgi grubunun gerek kendi içinde yer alan kavramlarla ve gerekse diğer bilgi grupları içerisinde yer alan kavramlarla sınırsız bağlantıları bulunmaktadır. Bu çerçevede West ve arkadaşlarına göre çizilen bir kavram haritası, sınırsız bir ağın sadece sınırlı bir kesişme parçasından ibarettir.⁷²

Yapısal bilgiye önem atfeden Plotnick, öğrenilmiş olan bilgilerin birbirine nasıl bir bağla bağlandıkları üzerinde durmuştur. Yapısal bilgi alanındaki fikirler arasındaki ilişkileri, görsel olarak tasvir etmek için kavram haritalarının kullanılabileceğini belirten Plotnick'e göre bir kavram haritasının görsel formatındaki sunumsal bilgi, öğrencinin bir bilgi alanını gözden geçirmesine imkân tanır.⁷³

Ezberci ve anlamadan öğrenmenin yerine geliştirilmeye çalışılan anlamlı/aktif öğrenme etkinliklerinde, öğrencinin öğretme-öğrenme sürecine etkin bir biçimde katılması beklenmektedir. Öğrencinin öğrenmede etkin olabilmesi için, bilginin elde edilmesi, işlenmesi, analizi ve değerlendirilmesi aşamalarında müdahil olması gerekmektedir. Bu tür bir öğrenmenin gerçekleştirilmesinde; kavram haritalarını kullanmak, kavramlar arasında yeni bağlantılar kurmak veya yeni kavramları yerleştirmek, eski kavramlarla ilişkisini sağlayarak anlamlı öğrenmeye katkı sağlayabilecektir.⁷⁴ Ayrıca öğrenci kavram haritaları aracılığıyla bir konuya ilişkin sahip olduğu bilgi birikimini ortaya koyabilir. Var olanın tespiti yapıldıktan sonra, öğrenci eski bilgi üzerine eklemeler yaparak, konuyla ilgili zihnindeki boşlukları doldurma imkânı bulur.

Öğrenci bir kavrama ait bilgisinin veya bir konuya ait sahip olduğu kavramlar arasındaki ilişkinin doğru olup olmadığını kavram haritası yoluyla tespit edebilir. Yapılan tespitten sonra da düzeltme yapma imkânı bulur.⁷⁵

71 Novak, Gowin, *age*, s. 17, Leaby, Brazina, "Concept Mapping: Potential Uses in Accounting Education", s. 129.

72 Plotnick, E. (1997). "Concept Mapping: A Graphical System for Understanding the Relationship Between Concepts" The ERIC Clearinghouse on Information & Technology web sitesindeki <http://ericit.org/digests/EDO-IR-1997-05.shtml> adresinden 24.07.2003; West, Farmer, Wolff, *age*, s. 93.

73 Plotnick, Plotnick, E. (1997). "Concept Mapping: A Graphical System for Understanding the Relationship Between Concepts" The ERIC Clearinghouse on Information & Technology web sitesindeki <http://ericit.org/digests/EDO-IR-1997-05.shtml> adresinden 24.07.2003.

74 Chiu, Huang, Chang, *age*, s. 17.

75 Schuster, *age*, s. 2.

Kavram haritaları öğrencinin bir kavramı tanıyıp tanımadığını ve onunla ilgili neleri bilip, neleri de bilmediğini açığa çıkartır.⁷⁶

Kavram haritaları, öğrenmenin gerçekleşmesinden önce, öğrencide oluşabilecek yanlış kavramlaştırmaları önleyecektir.⁷⁷ Kavram haritaları, bir kişinin sahip olduğu kavram ve önermelerin bir sunumu olduğu düşünülecek olursa, öğrenciye ait yanlış kavramlaştırmaların ve kavramlar arasında kurduğu yanlış ilişkilerin önüne geçilebilecektir.⁷⁸

Kavram haritaları, ister edebî bir metindeki soyut kavramlar, isterse bir romandaki karakterler gibi spesifik nesnelere veya insanlar olsun, her bir öğrencinin bu kavramlar arasındaki ilişkiyi algılamasına yardımcı olacaktır.⁷⁹

Kavram haritaları öğrencinin çoklu kavram öğrenmesi için uygun çatılar oluşturacağından, karmaşık konuların öğrenilmesinde büyük kolaylık sağlayacaktır. Böylelikle öğrenci, çoklu kavramları ve karmaşık konuları indeksleme ve onlara ihtiyaç duyduğunda kolaylıkla ulaşma imkânına da kavuşmuş olacaktır.⁸⁰ Diğer yandan kavram haritaları ders çalışma esnasında öğrencilere kavramlara kolaylıkla odaklanılabilecek olan somut görsel imajlar sağlar. Ayrıca kavram haritalama, öğrenme materyalleri yoluyla öğrencinin öğrenme konusu üzerinde çalışmasını teşvik eden etkin bir stratejidir.⁸¹

Kavram haritaları grup içinde öğrenmeyi desteklediği gibi, bireysel olarak da öğrenmeye katkı sağlamaktadır. Bireysel kavram haritaları sınıfta çizildiği zaman, öğrencileri gözlemlenebilir, soru sorma ve kendi aralarında müzakere etme imkânı verecektir. Öğretmen merkezli öğretim sitilinde elde edilemeyecek fırsatlar bu yolla elde edilebilecektir.⁸²

5.1.3. Program ve Ders Planlama Açısından

Kavram haritaları, program içerisinde öğretilmesi hedeflenen önemli anahtar kavramlar ile önemsiz kavramları ayırmak ve program içerisinde yer verilecek örneklerin seçiminde katkı sağlayacaktır. Kavram haritaları ayrıca, ders içeriklerinin ve hedeflerinin belirlenmesine, bunların kişisel durumlar ve anlatımlara uygun bir biçimde tasarlanmasına imkân tanıyan stratejiler olarak

76 Schuster, *age*, s. 2.

77 FAQs About Concept Maps (As Instructional Tools) <http://piru.alexandria.ucsb.edu/%7Eebuchel/search/cMs.html>

78 Novak, Gowin, *age*, s. 19.

79 White, Gunstone, *Probing Understanding*, s. 15.

80 Pamela McCauley Bell, Adedeji B. Badiru, "Concept Mapping as a Knowledge Acquisition Tool in the Development of a Fuzzy Role-Based Expert System", *Computers and Industrial Engineering*, Vol, 25, Nos. 1-4, pp.115-118, 1999, s. 116.

81 Johnson Leung, "Concept Mapping", <http://www.fed.cuhk.edu.hk>, Abbey, Texas A&M University-Commerce, "Instructional and Cognitive Impacts of Web-Based Education," s. 23.

82 White, Gunstone, *age*, s. 39.

da değerlendirebilir. Kavram haritaları öğretim etkinliğinde kullanılırken, o derse ait programı ve o programa dâhil olan terimleri içerecek biçimde aşamalı olarak çizilmektedir. Bu da öğretim konusu yapılan önceki ve sonraki bilgiler arasında bağlantı kurabilmeyi mümkün kılmaktadır.⁸³ Bu durumda doğal olarak kavram haritası, din öğretiminde tekrara düşmeyi engelleyici rol oynayacaktır. Ayrıca, din öğretiminde yıllık ve günlük planların hazırlanmasında da kavram haritalarından yararlanmak mümkündür.⁸⁴ Burada dikkat edilmesi gereken bir durum vardır. Müfredat programı planlama sürecinde genel fikirleri ve düşünceleri göstermek için kapsamlı kavram haritalarının (makro kavram haritası) kullanılması yararlı görünürken; öğretim içeriğindeki daha özel fikir ve düşüncelerin gösterilmesi için ise, küçük kavram haritalarının (mikro kavram haritası) kullanılması önerilmektedir.⁸⁵

Kavram haritaları sayesinde öğrenciler birer öğrenci olduklarının farkına varırlar. Böylelikle öğrenci merkezli bir yaklaşım oluşturulmuş olur. Aynı zamanda öğretmenlerin rollerini de açığa kavuşturur. Ayrıca kavram haritaları öğrenci ile öğretmen veya öğrenciyle okul arasında işbirliği oluşturulmasını da sağlayacaktır.⁸⁶

5.1.4. Öğretim Açısından

Kavram haritaları, eğitim-öğretim sürecinde eğitsel bir strateji olarak öğrencilerin kavramsal algılama düzeylerini geliştirmek suretiyle başarılarını artırmada fayda sağlar.⁸⁷

Kavram haritası, öğretmen ve öğrencinin yoğunlaşmaları gereken bir öğretim etkinliğine ait anahtar kavramlar hakkında açık bir bakışa sahip olmalarını sağlar.⁸⁸

Kavramları genelleme sürecinde yoğunluktan kaynaklanan gözden kaçırılmalar ve ifade yetersizlikleri söz konusu olabilmektedir. Kavram haritaları, mevcut kavramların sistematik ve bağlantılı bir biçimde sunulmasını sağlamak yoluyla, öğrenmede ortaya çıkan kavram dışlamalarının ve ifade yetersizliklerinin en aza indirilmesini sağlar.⁸⁹

83 Novak, Gowin, *age*, ss. 22-23, Abbey, Texas A&M University-Commerce, "Instructional and Cognitive Impacts of Web-Based Education", s. 23; White, Gunstone, *Probing Understanding*, s. 15.

84 Süleyman Akyürek, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kavram Haritalarının Kullanımı", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 1, Temmuz 2003, s. 77.

85 Novak, "The Theory Underlying Concept Maps and How To Construct Them", <http://cmap.coginst.uwf.edu/info/>

86 Novak, Gowin, *age*, ss. 22-23.

87 Kaya, "Fen Eğitiminde Kavram Haritaları", s. 76.

88 Novak, Govin, *age*, s.15.

89 Bell, Badiru, "Concept Mapping as a Knowledge Acquisition Tool in the Development of a Fuzzy Role-Based Expert System", s. 116.

Kavram haritaları, önerme formu içerisinde yer alan kavramların anlamlarını fark edip, önerme içerisindeki diğer kavramlarla bağlantılarını kurabileceğimiz ikincil yolları keşfetmeyi sağlarlar.⁹⁰

Öğretim etkinliklerinde bir bilgi toplama aracı olarak da kullanılabilir. Öğrencileri kendi başlarına kavramları düşünüp, onları ilişkilendirmeye teşvik edeceği için, öğrencilerin öğrenmeyi öğrenmelerini sağlayacaktır.⁹¹

Kavram haritaları, öğretimde bir değerlendirme aracı olarak da kullanılabilir. Bunun farklı biçimleri olabilir. Örneğin eksik kalmış bir haritayı öğrencilere tamamlamak, bu kullanım biçimine örnek teşkil edebilir.⁹² Ayrıca bu araçlar eğitim-öğretim etkinliklerinde öğretmen ve öğrenci arasında ortam/araç oluşturması bakımından, anlamların ortak kılınmasını sağlayarak, iletişimi kolaylaştırır.⁹³

5.1.5. Doğru ve Anlamlı Bir Öğrenmenin Gerçekleşmesi Açısından

Dinle ilgili bilgiler, çok geniş bir birikime ulaşmıştır. Bunun yanı sıra dîni bilgilerin ne kadarının dinle ilgili ve doğru ne kadarının da yanlış ve ilgisiz olduğunu tespit etmek de önemli sıkıntılar taşımaktadır. Ayrıca sağlıklı bir din anlayışına sahip olma ve nitelikli bir din öğretiminin gerçekleştirilebilmesi, doğru bilgiyi yanlışından ayırt edebilmekle ve kavramlara yüklenen anlamların doğru bir biçimde anlaşılmasıyla mümkündür.⁹⁴ Diğer yandan doğru bilgi ile yanlış bilgiyi ayırt edebilmenin yolu, kavram haritaları yoluyla öğrencilerin bir konuyla ilgili sahip oldukları kavramları tespit etmek ve kendi aralarında kurulan ilişkiler yoluyla bu kavramlara yüklenen anlamların neler olduğunu belirlemektir. Burada öğrenci eğer bir kavrama yanlış bir anlam yüklemiş ise bu durum, hatalı kavram öğretiminden kaynaklandığından dolayı, bunun düzeltilmesi de yeni kavram haritası çizimiyle mümkün olabilecektir.

Diğer yandan, dîni bilgileri yeteri düzeyde ve anlamlı bir biçimde öğrenme fırsatı bulamayan çocukların dîni ilgi ve isteklerinde soğuma mey-

90 Novak, Gowin, *age*, s. 15.

91 Kalaycı, Çakmak, "Kavram Haritalarının Öğretim Sürecinde Kullanılması", s. 1; Demirel, *Öğrenme Sanatı*, s. 138.

92 Osman Nazif Kaya, "Eğitimde Alternatif Bir Değerlendirme Yolu: Kavram Haritaları", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25: 265-271 (2003), s. 266.

93 Marc Mannes, "Using Concept Mapping for Planning the Implementation of A Social Technology", *Evaluation and Program Planning*, Vol. 12, pp.67-74, 1989, s. 74; Bell, Badiru, "Concept Mapping as a Knowledge Acquisition Tool in the Development of a Fuzzy Role- Based Expert System", s. 116; Marvin Willerman, Richard A. Mac, Harg, "The Concept Map as an Advance Organizer", *Journal of Research in Science Teaching*, Vol. 28, No. 8, pp. 705-711 (1991), s. 707.

94 Akyürek, *age*, ss. 172-173.

dana gelecektir. Bu alanda doyum sağlayamayan çocuk başka alanlarda doyum aramaya başlayacaktır. Bu durum da çocuğu yanlış dinî bilgilenmeler ve batıl inançlar peşinde koşmaya ve yanlışlıklar yapmaya itecektir.⁹⁵ Doğru kavramlaştırma öğrencilerin öğrenmelerinde yeni kavramlar ile zihinlerinde var olan eski kavramlar arasında ilişki kurmaları ile mümkündür.⁹⁶

5.2. Bazı Ünite Konuları İle İlgili Kavram Haritası Örnekleri

Bu başlıkta kavram haritalarının bazı öğretim alanlarında kullanılması na ilişkin örneklere yer verilmiştir.

5.2.1. Allah'a İman Öğretimi

Bütün dinlerin hareket noktası Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmektir. Günümüz insanının Allah sorusu, cevaplanması zorlaşmış bir sorudur. Eski türden yaklaşım ve cevaplarla, değişen toplum özelliklerini taşıyan günümüz insanının Allah sorusunu cevaplandırmak güç görünmektedir.⁹⁷ İslam dininde ana/merkezî kavram olan Allah ile diğer ilişkili kavramların en etkili bir biçimde öğretimi, kavram haritalama ile gerçekleştirilebilir. Bu nedenle Allah'a iman konusu öğretilirken, gerek Onun sıfatlarıyla gerekse Onun bağlantılı olduğu kavramlarla ilgili çok sayıda kavram haritasının çizilmesi, öğrencilerin bu konuyu anlayarak verimli bir şekilde öğrenmelerini sağlayacaktır.

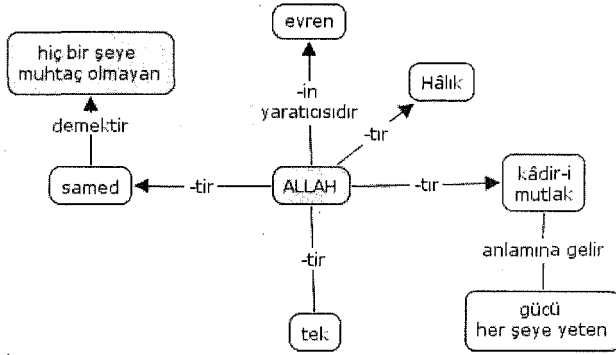
Kavram haritalarıyla bu konunun işlenmesi, öğrencilerin sahip oldukları birikime büyük katkı sağlayabilecek bir araçtır. Böylesi bir birikimden hareket edilmek istenildiğinde, Allah kavramını merkeze ya da en başa alarak kavram haritasının çizimine başlanabilir. Öğrencilere Allah kavramının geçtiği deyimler sıralanır. Daha sonra da, harita içerisinde bu deyimlere yer verilir. Bu tür bir girişim, aynı zamanda öğrencilerin Allah kavramı üzerinde yoğunlaşmasını sağlayacak ve derste hazır bulunmuşluklarına katkı sağlayacaktır.⁹⁸

95 Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yay., İstanbul 2005, s. 75.

96 Mualla Selçuk, "İlköğretimde Din Dili ve Sembolik Anlatım", *Din Öğretimi Dergisi*, Eylül Ekim 1991, Sayı 30, s. 82.

97 M. Faruk Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1995, Sayı 2, s. 139; Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları 13. Baskı, İstanbul 2001, s. 139; Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, s. 146.

98 Nurullah Altaş, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001, s. 47; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1996, s. 262.

Şekil 1: Allah ile ilgili kavram haritası

5.2.2. Meleklerle İman Öğretimi

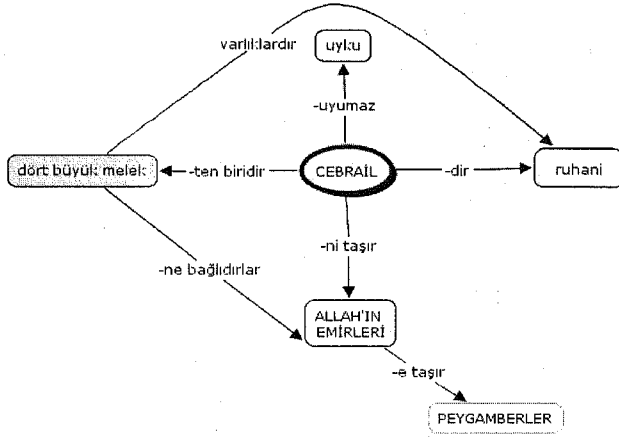
Meleklerle inanma gerçeği, vahye inanmanın temelini oluşturmaktadır. Çünkü Allah'ın vahyini, dinleri peygamberlere ulaştıran meleklerdir. Meleklerle iman konusunun öğretilmesi, üstün çaba gerektiren bir konudur. Melekler maddi bir varlığa sahip olmayan varlıklar oldukları için, ilköğretim çağında bulunan öğrenciler için bu varlıkların/kavramların öğretimi güçlükler taşımaktadır. Böylesi bir öğretim etkinliğinde öğretmenlerin özel çaba ve gayretleri işe koşulmalıdır.⁹⁹ Bu durumda kavram haritası çizimi iyi bir yardımcı olabilir.

5.2.3. Peygamberlere İman Öğretimi

Peygamberlere iman konusunun öğretiminde Kur'an ve peygamber kıssaları yardımımıza koşmaktadır.¹⁰⁰ Bu kıssalarda söz konusu olan anlatım, tümüyle bir somutluk taşıyor olsa bile, peygamberlere ait yaşantıya ilişkin örneklemeleri bize sunmaktadır. Böylelikle gerek peygamberlerin beden ve kişilik yapıları gerekse, onların eylemlerine ilişkin bir noktaya kadar somutlaştırılmış örnekleri öğrencilerin algılamaları söz konusu olabilmektedir. Peygamberlere iman konusu içerisinde, öne çıkan peygamberimiz Hz.

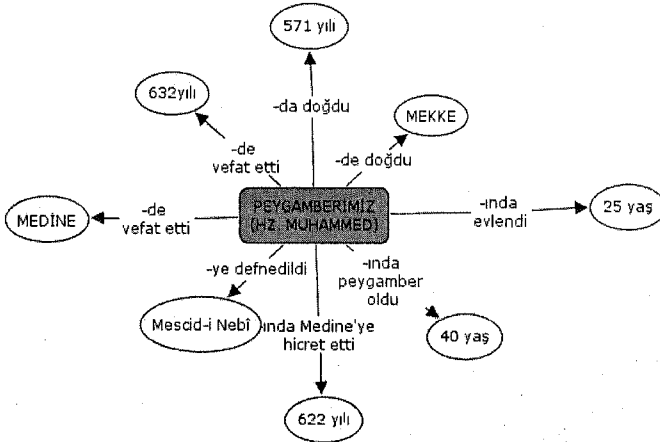
99 Mehmet Emin Ay, "Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi", *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bildiriler Kitabı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 257; Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Ayetlerinin Tahlili*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 12, Mustafa Önder, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretimi*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s. 250.

100 Ay, agm, s. 252; Önder, age, s. 252.

Şekil 2: Cebrail ile ilgili kavram haritası

Muhammed'in hayatına ilişkin toplumumuzda var olan ilgi, sevgi ve ona dair hikâyeler önemli bir katkı olacaktır. Kavram haritası çizimi bu konunun derli toplu ve bağlantılı bir şekilde öğrenilmesini sağlayacaktır.

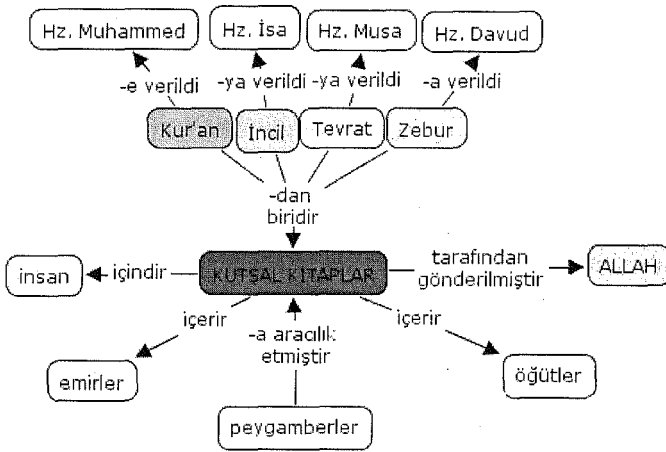

Şekil 3: Peygamberimiz ile ilgili kavram haritası

5.2.4. Kitaplara İman Öğretimi

Kitaplara iman konusu, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'a iman ile ilgili bir içeriğe sahiptir. Kitaplara iman konusunun öğretimi, diğer iman konuları ile mukayese edildiğinde gözle görülür bir rahatlığa sahiptir. Bunun nedeni, öğrencilerin kitap olgusuna aşına oluşu ve kutsal kitapların somut bir niteliğe sahip olmalarıdır. Kur'an'ı gören, eline alan öğrenci diğer imana ilişkin soyut kavramlarda olduğu şekliyle algı güçlüğü yaşamayacak, öğrenmede söz konusu olan zihinsel süreci daha kolay bir şekilde işletebilecektir.¹⁰¹

Kur'an'a ait bilgilerin öğretiminde geleneksel tarzda olduğu biçimde sözlü ve ezberci bir yaklaşım yerine, içeriğe ait kavramların haritalandırılması öğretimi ilgi çekici bir yapıya kavuşturacaktır. Kavram haritaları, Kur'an'a ait bilgilerin öğretiminde bilgilerin öğrencilere bir yığın halinde öğretilmesini değil, ilişkili ve ardıl olarak öğretilmesini sağlayacaktır.

Şekil 4: Kutsal kitaplar ile ilgili kavram haritası

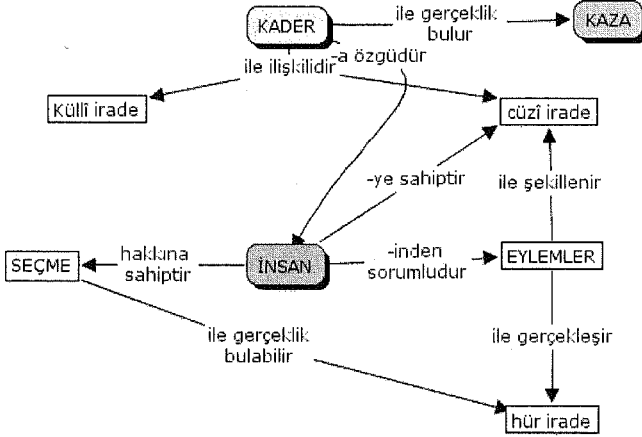
5.2.5. Ahirete İman Öğretimi

İslam inancına göre mutlak adalet, mutlak iyiliğin yeri ahirettir. Mutlak adaletin ölçüsü (mizan) ve ilahi adalet orada yer almaktadır. Ahiret, insanların dünya yaşamında tüm işlediklerinin karşılığını görecekleri günün adıdır. O gün mutlak adaletin sahibi de Allah'tır.¹⁰²

101 Ay, agm, s. 255; Önder, age, s. 251.

102 Ayasbeyoğlu, age, ss. 16, 18.

yoluyla kader ve kaza olgularına ilişkin görsel ve bağlantısal bir içerik sağlanarak konunun somutlaştırılmasına katkıda bulunulabilir.¹⁰⁴

Şekil 6: İnsan ile ilgili kavram haritası.

5.2.7. Dua Öğretiminde Kavram Haritaları

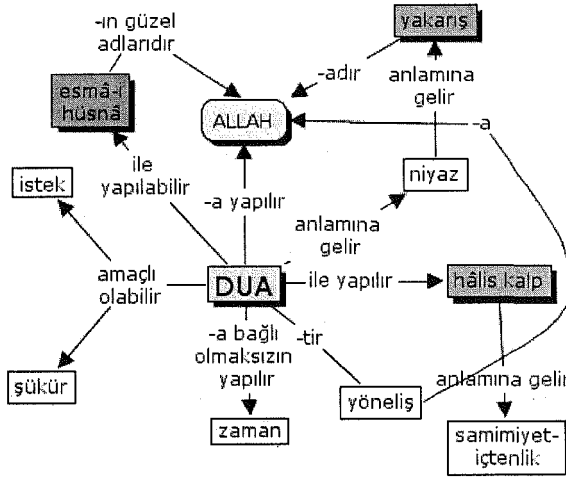
Dua Allah'a yakarış ve ondan yardım dilemedir. Bu nedenle, dua öğretiminde öğrencinin dualarıyla gerçek yaşam arasında bir ilişki kurdurulmalı, mümkün olduğunca davranışlarına yönelik dualar çocuklara öğretilmelidir.¹⁰⁵ Eğer öğrenci duaların olgu ve öğeleriyle yaşamı arasında ilişki kuramayacak olursa, algısından uzak olgulardan dolayı dua etmekten vazgeçecek ya da zihninde ve yaşamında bir yere oturtamayacaktır. Dua konusunun öğretiminde duanın anlamı, kime yapıldığı, amacı, hedefleri gibi bileşenlere ilişkin kavram haritaları çizdirilebilir.

Sonuç

Kavram haritalama, yaklaşık çeyrek yüzyılı aşkın süredir dünya eğitim çevrelerinde kullanılmakta olan bir tekniktir. Ülkemizde ise bu tekniğin kullanımı yaklaşık on yıl gibi kısa bir geçmişe sahiptir. Eğitim-öğretim sistemimiz

104 Ay, agm, s. 264; Önder, age, s. 255.

105 Halis Ayhan, "Temel ve Orta Öğretimde Din Eğitimi", *Din Öğretimi Dergisi*, Eylül Ekim 1992, Sayı 36, s. 78.

Şekil 7: Dua ile ilgili kavram haritası

içerisinde fen ve matematik bilimlerinde kullanımı oldukça yaygın ve etkili-liği sınanmış olan bu tekniğin, sosyal bilimlerde kullanımı adı geçen bilim dallarına oranla daha az bir tecrübeye sahiptir.

Bilgi üretim ve paylaşımının baş döndürücü bir hıza ulaştığı bir zaman periyodunda, öğrenme ve öğretme yöntem ve tekniklerinin önemi daha da artmıştır. Kişilerin bilgi yığınları içerisinden işlerine yarayacak bilgileri elde edip zihinsel işlemlerden geçirebilmeleri, ancak uygun yöntem ve tekniklerle mümkün olabilecektir. Bireysel başarı arayışında olan bireylerin yetiştirilmesinde geleneksel yöntemlerle başarıya ulaşmak imkânsız görünmektedir.

Din gibi soyut kavramların oldukça hâkim olduğu bir bilgi alanında, güncel bilgi ve gelişmeleri takip ve kontrol etme imkânı sunacak bir öğretim yaklaşımı sunulmalıdır. Öğrencilere, kendilerinin kontrol edebildikleri bir öğrenme etkinliği sunma gereği, din öğretiminde kaçınılmaz görünmektedir. Zira anlaşılmayan bir din öğretiminin birey ve toplum yaşamında etkili ve faydalı olamayacağı bir gerçektir.

Din öğretiminde konu alanının büyük bir bölümünü İslam dininin inanç esasları oluşturmaktadır. İnanç esasları özü itibarıyla, din dilinin yoğun bir biçimde kullanıldığı, soyut ve simgesel bir özellik taşımaktadır. Bunların öğrencilere öğretilmesi, din öğretiminin ele aldığı önemli bir konudur. Soyut anlatımların, simgelerin ve benzetmelerin kullanıldığı bu alanı, dinin ana kaynaklarında yer aldığı biçimde, aynen öğrenciye aktarmak pedagojik açı-

dan hayli sorunlu bir durumdur. Kolaylaştırıcı, anlamayı ve kavramayı olanaklı kılan, pedagojik yöntemlere ve tekniklere başvurulması kaçınılmazdır.

Bu tekniklerden biri olan kavram haritalarının din öğretiminde kullanılması, özellikle inanç ve ahlak esaslarının etkin biçimde öğretilmesinde büyük bir katkı sağlamaktadır. Kavram haritası hazırlamak, öğrenci merkezli eğitim modeliyle de örtüşmektedir. Kavram haritalarını diğer yöntem ve tekniklerle bütünlük sağlayacak şekilde din öğretiminde kullanmak, dinin öğrenciye anlatılması ve kavratılması açısından kaçınılmaz bir hal almıştır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde yeni yöntem ve tekniklerin kullanılması kaçınılmaz bir gereksinimdir. Eğitim bilimlerinde son çeyrek asırda oldukça yaygın ve etkili bir biçimde kullanılmakta olan kavram haritalama tekniğinin din öğretiminde başarı sağlaması, bu etkinliğin ayrıntılı bir literatür taramasından geçirilmesinin yanı sıra din öğretimine yönelik örnek çalışmalara bağlıdır.